

Бібліотечка "Часи козацькі"

**НОВІ
ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

ВИПУСК
28

Київ-2019

Науково-дослідний центр “Часи козацькі”
Українське товариство охорони пам’яток історії та культури
Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК
Історико-культурна асоціація “Україна–Туреччина”
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України
Інститут археології НАН України

**НОВІ
ДОСЛІДЖЕННЯ
ПАМ’ЯТОК
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

**Збірник
наукових статей**

**Присвячується 100-річчю від дня народження
Д. Я. Телегіна**

Випуск 28

Київ – 2019

Рекомендовано до друку
Вченою радою Центру пам'яткознавства
НАН України і УТОПК
(протокол № 5 від 4 червня 2019 р.)

Редакційна колегія:
Титова О.М. (відповідальний редактор)
Біляєва С.О., Виногородська Л.І., Гоменюк В.М.,
Константинов В.О., Моця О.П., Сенченко Н.М.,
Супруненко О.Б., Терпиловський Р.В., Франчук В.Ю.

Адреса редакції:
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 19,
тел./ф.: (044)280-78-79; e-mail: ukrtopik@gmail.com

Видання зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 16328-4800Р від 02.02.2010 р.)

З М І С Т

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д.Я. ТЕЛЕГІНА

Титова Олена (Київ) Вивчення нерухомої культурної спадщини доби козацтва Дмитром Телегіним	9
---	---

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Моця Олександр (Київ) Проблеми створення загальнодержавної бази даних археологічних пам'яток в Україні	13
Білясва Світлана, Фіалко Олена (Київ) Південний рубіж Великого князівства Литовського і Руського (археологічні відкриття та сучасне бачення)	17
Брель Ольга, Діденко Яніна (Чигирин) З історії фортифікації Середнього Подніпров'я: замки Чигиринщини	23
Волков Анатолій (Запоріжжя) Археологічні дослідження пам'яток козацької доби на Кам'янській Січі у 2018 р. . .	34
Осадчий Євген, Коротя Олексій (Суми) Про функціональне призначення Новоселицького скарбу 1892 р.	40
Томашевський Андрій, Павленко Сергій (Київ) Середньовічні укріплення в смт Народичі на Житомирщині	41
Харлан Олександр (Дніпро) Козацьке поселення Таромське: у світлі новітніх досліджень	52
Юрченко Олександр (Переяслав-Хмельницький) Пам'ятки другої половини XIII–XVI ст. долини р. Броварка на Переяславщині ...	59
Пробийголова Олексій (Київ), Каштан Дмитро (Черкаси–Київ) Нові матеріали козацької доби з села Бучак на Канівщині	67
Тетеря Дмитро, Прядко Олександр, Павлик Олександр (Переяслав-Хмельницький) Нові матеріали козацької доби з території південно-західної Переяславщини (за археологічними пошуками 2017–2018 років)	71
Шерстюк В'ячеслав, Менчинська Тетяна (Полтава) Реконструкція селітроварного процесу на прикладі опису заводу в містечку Говтва (зі «Щоденника» Й.А. Гільденштедта 1773–1774 рр.)	77
Баюк Віктор (Луцьк) Фрески кляштору отців-домініканців у Луцьку	80
Старенький Ігор, Болтанок Петро, Левінзон Євгеній (Кам'янець-Подільський) Об'єкт № 1 з археологічних досліджень на вулиці Татарській, 17/1 у Кам'янці-Подільському	84
Перепелиця Алла (Чигирин) Коллекція предметів палеонтології, геології, археології та побуту священика Олексія Єрмивича (початку XX ст.)	97
Мазурик Юрій (Луцьк) Три казани першої половини ХУІІІ століття з dna річки Старий Дніпро біля острова Хортиця	103

Толкачов Юрій, Чекановський Андрій (Київ) Глиняні люльки для куріння тютюну з розкопок на території Меджибзької фортеці у 2015 р.	108
Попельницька Олена (Київ) Керамічні вироби XVII–XVIII ст. у зібранні Національного музею історії України – археологічні знахідки 1930-х рр.	114
Кухарська Олена, Михайлова Анастасія (Київ) Атрибуція знахідки із колекції Київського Палацу дітей та юнацтва	119
Пискун Ольга (Чигирин) Крем'яни XVII–XX століть із фондів НКЗ «Чигирин»	122
Прядко Олександр (Переяслав-Хмельницький) Знахідка монети Володимира Ольгердовича XIV ст. з м. Переяслав	125
Нечитайло Валерій (Київ) Нові знахідки севських чехів 1686 року на території України	127
Толкачов Юрій, Купрій Сергій (Київ) Знахідки шпор з території Меджибзької фортеці у 2015 р.	129
Павлик Олександр (Переяслав-Хмельницький) Ставрографічні матеріали з с. Велика Каратুলь на Київщині	132
Векленко Віктор (Дніпро) Волинські хрести козацької і посткозацької доби	135
Векленко Віктор, Виборний Володимир (Дніпро) Хрести і мощовики Поділля XVIII–XIX ст.	144
Векленко Віктор, Марина Зоя (Дніпро) Нарис української ставрографії Харківщини XVII–XIX ст.	148
Векленко Віктор, Олександра Ромашко (Дніпро) До питання визначення різновиду слобожанських хрестів із закругленими закінченнями	158
Мазурик Юрій (Луцьк) Випадкова (втрачена) знахідка монооксида на річці Стир біля села Семки (Волинське Полісся, 2016 рік)	162
Харченко Людмила (Чигирин) З історії будівництва та експлуатації дерев'яного мосту через р. Тясмин у м. Чигирині	165
Бреяк Олена (Київ) Втрачені храми Київщини	171

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Луняк Євген (Ніжин) Французький мандрівник Шарль де Лагард де Шамбона і його думки про козацьке минуле України (1811)	182
Ярмошик Іван (Житомир) Польські автори XVII ст. про участь українських козаків у Хотинській війні	185
Задунайський Вадим (Львів) Козацькі військові хитрощі у битвах під Хотиним та Берестечком	189

Ластовський Валерій (Київ) Історичні міфи навколо Зарубського і Трахтемирівського монастирів.....	196
Панченко Володимир (Київ) Герб Барішівки XVII–XVIII ст.: загадки й припущення	198
Ковалець Тарас (Чернівці) Невідомий лист Самуеля Зборовського та реєстри плат запорожцям початку 80-х рр. XVI ст.	201
Ляковська Анастасія (Київ) Використання повстанським козацьким військом інформаційно-психологічного впливу під час Національно-визвольної війни (1648–1657 рр.)	208
Мірущенко Олександр (Запоріжжя) Різні вектори зовнішньої політики запорозької старшини у часи Нової Січі ...	213
Абрамова Ірина (Київ) Митрополит Рафаїл Заборовський і архітектор Йоганн-Готфрід Шедель	219
Куштан Дмитро (Черкаси–Київ) Полковники Черкаського полку Війська Запорозького (від заснування до 1652 року).....	226
Нукало Надія (Київ) Визначні фундації І. Мазепи на теренах Чернігівщини	233
Губочкін Микола (Переяслав-Хмельницький) Описи в історичних джерелах городища козацької доби з с. Кропивна на Черкащині	237
Хоменко Павло (Київ) Населені пункти на території сучасного Бородянського району, що згадуються в документах з XV століття.....	242
Доценко Алла (Чернігів) Чернігівська полкова канцелярія. XVII–XVIII ст.....	246
Бушак Станіслав (Київ) Реальні козаки з прізвиськом «Мамай», предтечі легендарного героя українського народу, – у вирі визвольних змагань Козацької доби XVII–XVIII ст.	255
Гоменюк Валентина (Київ) Художні твори із зображенням Козака Мамаю у фондах Національного музею українського народного декоративного мистецтва	265
Варивода Аліна (Київ) Покрови престолу і жертвенника в українських православних храмах XVII–XVIII ст.: розвиток назв і форм.....	270
Філіпова Ганна (Київ) Члени родини Андрія Юхимовича Лизогуба – благодійники Києво-Печерського монастиря	275
Бартош Алла (Київ) Справа щодо пожертв, зроблених до Києво-Печерської лаври київським полковником Костянтином Мокієвським (за документами ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг.).....	279
Походяща Олена (Київ) До наукової атрибуції картини «Сандомирський рокош» з колекції Національного музею історії України	283

Мокляк Володимир (Полтава) Козацька старшинська родина Козельських та заснування містечка Козельщина на території Кобеляцької сотні Полтавського полку.....	288
Миколайко Тетяна (Чернігів) Відкриття та господарська діяльність чернігівського Троїцького жіночого монастиря у повосенні часи.....	290
Михесенко Наталія (Чернігів) Моніторинг температурно-вологісного режиму келій Єлецького монастиря у Чернігові	295
Погоржельська Ірина (Київ) Колегіата в Олиці: питання попереднього аналізу, реставрації та реконструкції давнього текстилю	299
Тимошенко Наталія (Київ) Іконопис козацької доби	304
Тимошенко Валентина (Київ) Дослідження військової історії України у діяльності Київського історичного товариства Нестора-літописця	308
Жуковський Мирослав (Нікополь) Пам'ятки козацької доби в Нікопольському краєзнавчому музеї.....	312
Науменко Володимир (Київ) Фортифікаційні споруди XVIII – поч. XX ст. у сучасному міському ландшафті Кисва	317
Петровський Анатолій (Южноукраїнськ) Історія Бузького козачого війська.....	322
Ковальський Юрій, Мних Віктор (Миколаїв) До питання постійних міграційних шляхів у Північному Причорномор'ї....	333
Сенченко Наталія (Київ) Церковні пам'ятки Вінниці (XVII–XVIII ст.).....	338
Плешакова Лілія (Київ) Проблеми використання досліджень пам'яток козацької доби в межах розвитку історичної науки України	343
Шпаковський Сергій, Майнгардт-Гоголь Наталія (Хмельницький) До питання формування Реєстру пам'яток козацької доби на території Хмельницької області у другій половині XX – на початку XXI століть	346
Толкачов Юрій, Пономаренко Віталій (Київ) Проблеми та першочергові завдання у сфері охорони пам'яток археології Київської області.....	353
Зборовський Анатолій (Ірпінь) Інтерпретація козацтва в ляльках заслуженого майстра народної творчості України Тетяни Федорової	359
ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА	
Гончаренко Аліна (Київ) Назви українського вбрання доби козащини у тексті «Енеїди» І.П. Котляревського	362

Єфименко Ірина (Київ) Назви козацьких поселень Миколаївщини (на матеріалі ойконімів Миколаївської області)	370
Корнієнко Лариса (Київ) Категорія звертання у староукраїнській мові XVI століття (на матеріалі Галицько-Волинського літопису)	375
Лазаренко Олеся (Франкфурт-на-Одері) Українські і слов'янські граматики козацької доби у дослідженнях Олекси Горбача	379
Москаленко Лілія (Київ) Графіка «Актів Полтавського полкового суду» як відзеркалення особливостей живої української мови	383
Ніка Оксана (Київ) Проблеми періодизації історії української літературної мови	389
Осінчук Юрій (Львів) Дієслово давньоукраїнського періоду (на матеріалі Добрилового Євангелія 1164 року).....	394
Радкевич Галина (Київ) Етнолінгвістична інформація в українських народних думках	401
Рева Лариса (Київ) М. Драгоманов, І. Франко, С. Єфремов та М. Грушевський про слов'янську писемність та усну народну творчість	406
Штанденко Уляна (Київ) Засоби поповнення лексичного складу мови в староукраїнський період XIV – XVIII ст.	415
Якубова Тетяна (Київ) Історія українського козацтва в польських виданнях фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ: матеріали, щодо атрибуції книжкових знаків	419
Ярошевич Ірина (Київ) «ГраMATика» М. Смотрицького – визначна пам'ятка давнього українського мовознавства	423
Яцій Василь (Київ) До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XIII	428

ТЮРКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ибрагімова Аліє (Київ) Уничтожение Бахчисарайского Ханского дворца в 2014–2019 гг.	433
Мачай Олена (Київ) Генуезький фактор у становленні Кримського ханства	436
Бабенко Роман (Київ) Досвід взаємовідносин кочового та осілого населення на території України в золотоординський період (13 ст.).....	441
Шлапак Мар'яна (Кишинев, Республіка Молдова) Обитель дервишей из Старого Орхя	447

Пашаева Валида (Эрзурум, Турция)	
Культ дерева в тюркской культуре и его следы в ковровом искусстве Азербайджана	454
Станкєвич Ирина (Карашевич) (Київ)	
Турецька фортеця Татарбунар. Деякі матеріали історичної топографії.....	463
Алядінова Діляра, Тєслєнко Ирина (Київ)	
Турецький та італійський керамічний імпорт з османського Партеніту.....	472
Ибрагимова Алиє (Київ)	
Бахчисарайський Ханський дворец в письменной традиции Крымского ханства.....	480
Монсєєв Дмитрий (Киев)	
Граффити «Корабль» из Ханского дворца в г. Бахчисарай	482
Яшний Денис (Київ)	
Дефекти об'єктиву: киримли у тиражованих світлинах фотомайстрів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.	494
ГІПОТЕЗИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ	
Матвійшин Ярослав (Київ)	
Математичні знання за археологічними артефактами з України	499
ФРАНЧУК ВІРА ЮРІЇВНА	511

Тарас Ковалець (Чернівці)
асистент кафедри історії України
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
кандидат історичних наук

**«Зі славою і з пожитком нашим...»
Невідомий лист Самуеля Зборовського та реєстри
плат запорожцям початку 80-х рр. XVI ст.**

*«Козаки низові, бачачи, що він мужній, шедрий,
охочий до доброї слави, звернувся до нього,
прохаючи його про те, щоби був їх гетьманом» [5, 156].*

У 2019 р. вивопнюється 440 р. короткому, однак яскравому та колоритному гетьмануванню на Запорозжжі польського шляхтича Самуеля Зборовського, представника одного із наймогутніших на той час магнатських родів Речі Посполитої. Ця постать і її стосунки з запорозьким козацтвом уже стали предметом студій українських істориків М. Грушевського, С. Леп'явка, А. Стороженка, їх польських колег Е. Дубас-Урвановіч і Ж. Паулі. Попри те досі залишалося невідомим, як ці стосунки були нав'язані, якими взагалі були їх причини.

Під час джерельних пошуків у фондах Архіву Давніх Актів у Варшаві (AGAD) нам вдалося виявити неопублікований документ, котрий може у цьому допомогти, а саме лист Самуеля Зборовського від 24 квітня 1579 року до козацького військового писаря Янчі Бегера. Публікація тексту вказаного листа і ще кількох нововіднайдених джерел, що стосуються історії реєстрового козацького війська того часу, разом з їхнім перекладом на українську мову та науковим коментуванням є метою нашої статті.

1578 р. почався новий етап у стосунках запорозького козацтва та офіційної влади Речі Посполитої, верхівку якої представляв недавно коронований монарх Стефан Баторій. У липні королівський уповноважений Янча Бегер прибув до Черкас, щоб набрати реєстр із 500 козаків. У вересні Бегер разом із козацькими посланцями прибули до Львова для завершення переговорів щодо вербунку [7, 154; 11, 271]. Там з'явилася відома в історіографії «Постанова з низовцями» – королівський акт від 16 вересня 1578 р., підтвердження прийняття козацького контингенту на державну службу «під владою шляхетного князя Михайла Вишневецького, старости нашого черкаського і канівського». У ній містилась заборона козакам вторгтися у Волощину й ходити на татар. Призначений від короля писар (сам Бегер) у Черкасах на св. Миколи, 19 грудня, повинен був передати їм гроші та сукно на 1-у чверть року [4, 337]. Також, як свідчить зміст новознайденого листа до Бегера (див. додаток 1), посланці від низового товариства мали ще й іншу місію – вони привезли для Самуеля Зборовського, бунтівну й войовничу натуру котрого добре знали [див., наприклад: 8, 144], певні листи із пропозицією очолити їх підрозділ (найвірогідніше, у формальному статусі «поручника», яким досі користувався Ян Оришевський). Усе ж ці листи свого адресата не знайшли (*«дуже мені того жаль, що ви мене з цими листами від цих людей лицарських в Русі не застали»*).

Коли Бегер, нарешті, прибув до Черкас, виявилося, що козаки його не дочекалися і пішли на Запорозжжя, тому оформлення козацького реєстру затяглося на невизначений час [7, 162]. Очевидно, тоді, взимку 1578–1579 рр., козацький писар вислав до Зборовського приватного листа (досі не знайденого), в якому переловив пропозицію запорожців, а також закликав шляхтича прийхати й особисто взяти справу під контроль, оскільки козаки на службу йти не хотіли, а в іншому випадку – вони потрапили б в неласку до короля та Речі Посполитої. Зборовський відповів, що із радістю погоджується та хоче *«з ними спільно частя спробувати»*. Він повідомив, що не писатиме до козаків, оскільки не має офіційного запрошення від усього товариства, але приїде особисто. Досі він, мовляв, перебував

у Вроцлаві, де купував вогнепальну зброю для свого особистого загону, із цими «добрими юнаками» збирається допомогти низовцям воювати з татарами, нарікав на «страшну безжальність» останніх і «що ніхто не хоче ставати на перешкоді тому нікчемному народові». Це все мало відбуватися в рамках офіційної служби («насамперед убого платно собі забезпечимо, а потім і КІМ [умовні скорочення див. далі. – Т.К.] і всій РП шляхетну нагороду»). Наприкінці автор навіть зазначив: «більше від радості писати не можу», пообіцяв Бегера щедро обдарувати при зустрічі й негайно їхати на Наддніпрянщину (він якраз повертався із Вроцлава й перебував у Центральній Польщі), роблячи тільки недовгу зупинку в своєму маєтку Золочеві на Галичині. Також, вірогідно, передбачаючи, що це може викликати в козаків до нього ще більші симпатії, Зборовський просив писаря зачекати «з тими грошима і з сукном, щоб ви їх не давали, аж при мені». Подальші події, прибуття шляхтича на Запорозжжя і його перебування там описані тогочасним польським істориком Бартошем Папроцьким [5, 156–167].

Датування віднайденого листа, схоже, кладе крапку в історіографічній дискусії, котра виникла після висунення А. Стороженком гіпотези, що гетьманування Зборовського припадає на 1581 р., оскільки у 1579 р. він «не мав часу знаходитися серед дніпровських козаків», бо воював зі своєю тещею Анною Йордан за маєтки [10, 90–91]¹.

Важко не погодитися з думкою Ярослава Федорука, що проблема виплати козацького жолду у час існування перших реєстрів як «ділянка історії козаччини XVI ст. вивчена дуже слабо» [11, 288]. Певне світло на неї можуть пролити чернетки розрахунку виплат козакам у 1583–1584 рр., зроблені у королівській канцелярії (див. додатки 2 і 3)². Попри позірну ідентичність, це різні документи: перший з них охоплює списки видатків для козацького війська на дві чверті року служби (від 28 жовтня 1583 р. до 28 квітня 1584 р.), а другий – фактично за три чверті (від 28 липня 1583 р. до 28 квітня 1584 р.). Окрім реєстру видатків на одну чверть (липень–жовтень 1583 р.), ці документи різняться між собою також фактологічним наповненням. Скажімо, перший, без дати, вірогідно, був складений десь на початку осені 1583 р., про що свідчить стиль викладу: закінчення попередньої чверті служби козаків (липень–жовтень) описано в минулому часі, тоді як початок наступної (із жовтня) 1583 р. – у майбутньому, що перетворює його радше у проект видатків, ніж у звіт про них. У той же час як інший документ від 23 березня 1584 р. (додаток 3), тобто є майже готовою версією звіту.

Датування чвертей дає можливість встановити, коли ж вони формально починалися та закінчувалися у козацькому війську. Ці документи також уперше оприявнюють ім'я Вибрановського, «комірника КІМ», котрий перевозив і видавав низовцям гроші й сукна. Згадані документи дозволяють частково реконструювати і методику виплачування жолду козакам. Зокрема, «в ідеалі» тканини на однострій низовцям видавали раз на рік, а платно привозили двічі – навесні і восени, за це королівський комірник отримував за цю доставку близько 100 зл. за чверть. Такий самий розмір жолду за чверть був і в керівника реєстру Яна Оришовського, тоді як у простих козаків – по 5 зл. на особу. У чернетках також чітко розписані норми видання тканин на війсьکو («по 4 аршини, тобто по 5 польських ліктів» на козака). Окрім того, можна приблизно визначити, скільки Речі Посполитій коштувало утримання реєстрового контингенту: на рік це були 12000 зл. на особовий склад, 2800 зл. на сукно, 400 зл. на старшого і приблизно стільки ж на доставку жолду. Тобто виходить сума у близько 16 тисяч злотих на утримання контингенту і 26,6 зл. – на окремого вояка.

Якщо порівнювати видатки на реєстрових козаків і витрати на інші формації інфантерії, то, скажімо, у 1579–1580 рр. воякові вибранецької піхоти платили по 2,3–3 зл. на місяць, а річні витрати на нього сягали 40 зл. [13, 23–24], у 1587 р. – 5 і 60 зл. відповідно [15, 8]. Отож, для держави запорозький контингент загалом був дуже дешевим підрозділом.

* * *

¹ Цю теорію згодом підтримали ряд істориків, наприклад, С. Леп'якво [8, 105].

² Збереглися тільки окремі уривки повідомлень про виплату жолду 1583 р. на чверть по 5 зл. 600 піхотинцям, а старшому 100 зл. [тут: 6, с. 294–295].

У додатках наводимо тексти вказаних документів із перекладом їх українською мовою та відповідним науковим апаратом. Підготовка публікації джерел здійснена на принципах, викладених в іншому нашому виданні [3, 38–40].

Перелік використаних умовних скорочень

зл. – злоті (zl. – złote)

КЙМ / ЙКМ – Король Його Милість / Його Королівська Милість
(KJM / JKM – Król Jego Miłość / Jego Królewska Miłość)

п. – пан (p. – pan)

РП – Річ Посполита (RP – Rzeczpospolita)

ДОДАТКИ

1. Лист шляхтича Самуеля Зборовського до писаря ресстрового козацького війська Янчі Бегера. Село Шенджієвіце, 24 квітня 1579 р.

Mój miły p. Janczy,

barczo mi tego žal, żeście mię z tymi listy od tych ludzi rycerskich w Rusi nie zastali, żebym był do nich przez was wskazał i napisał, jaką ja chęć mam z nimi pospołu szczęścia pokusić. I do tego byłby też KJM od nas wdzięczen, nie tak, jako przedtem. Tedy, namówiwszy się z nimi, służylibyśmy wiernie KJM i RP, w czym ja nie wątpię, że KJM, bacząc tak godni ludzi rycerskie, inaczej je będzie umiał szanować, aniż po te czasy byli, com też i z listu waszego wyrozumiał. Jam też wszystek umysł swój na to nasadził, żebym tym ludziom rycerskim towarzystwa pomógł i z tymi, co ze mną idą. I nic mię inszego nie strzymało, jedno iżem się sam o strzelbę starał, dla którym sam jeździć musiał do Wrocławia, wszakże już bez omieszkania jadę [do Kozaków]. Tylko proszę: napominajcie ich ode mnie, żeby mię tylko czekali, a co widzieć mogą, im taką drogę pokazać, co będzie z sławą i z pożytkiem naszym.

Odpisałbym był sam, ale iż nie mam listu od nich, nie wiem, co by pisać. To tylko proszę, żebyście im wszystkim imieniem moim podziękowali za tę chęć, którą oni mają przeciwko mnie. Starać się o to będą, P. Boga prosząc, żeby oni ze mnie *contenti* będą, i starać się będą pospołu z nimi, że będziemy sławni wszystkiego chrześcijaństwa, a poganom srodzy. Proszę tedy, żebyście ich ode mnie prosili, żeby mnie czekali. A ja z dobrymi junaki im przybędę i z dobrą strzelbą, i z taką chęcią, i z takim sercem, ja[k] do braci swych rodzonych. Nie wodzić mię żadna rzecz, ani żadna chciwość albo łakomstwo, tylko mi o sławę idzie, a o takie okrucieństwo srogie poganów, a iż widzę, iż żaden przeciwić się nie chce temu nikczemnemu narodowi. Owo P. Bóg przez nas co dobrego zbuduje, czego naprzód ubogą zapłatę sobie zjednamy, a potem u KJM i wszystkiej RP poczciwą nagrodę. A jeśli że nie nagrodę, więc wždy podziękowanie.

Więcej przed radością pisać nie mogę [?] [...] ¹ jako [?] tego pragnąć, żebym ustnie a rychło sam się z nimi przywitawszy, ustnie o wszystkim się rozmówił. A to uczynię wszystko, co będzie z dobrem wszystkiej RP i ku poczciwości JKM, p. naszemu. Mam czego dosyć, z łaski królewskiej i opatrzanie, i służbę, ale iż mi więcej idzie o sławę, którą inaczej nigdzie indziej prędzej dostać, jako tam pospołu z wami, jako z ludźmi rycerskimi. I to też rozumiem, że tam godniej będę mógł służyć KJM, o czym teraz dosyć zachowuję wszystko te czczenia. A za te życzliwości wasze, p. /2/ Janczy, dziękuję. Poznacie też to po mnie czasu swego, że ja to wam będę umiał oddać zawždy.

Z tym was P. Bogu poruczam. Ja też już jako jutro wyjeżdżam w drogę ku wam, a małość zadziedzawszy we Złoczowie, będę.

Dan ze Skiędziowic w piątek przed Niedzielą Białą roku 1579.

¹ На згині сторінки 3–4 слова втрачені.

W[aszej] M[ości] wszy[stkie]o dobra życzliwy Samuel Zborowski z Rytwian ręką własną.

[P.S.]

Bardzo bym był temu rad, abyście się byli zatrzymali z tymi pieniędzmi i z sukнем, żebyście ich nie dawali, aż przy mnie. Wszakże co jest wola wasza, to uczynicie. Ja też was добрым поминkiem опатрzę, skoro się w добрым здровіу оглądamy.

Переклад

Мій милий п. Янчо¹,

дуже мені того жаль, що ви мене з цими листами від цих людей лицарських в Русі не застали, щоб я був до них через вас показав і написав, яку я охоту маю з ними спільно щастя спробувати. І до того був би також КИМ від нас вдячний, не так як раніше. Тоді, нарадившись із ними, ми б служили вірно КИМ і РП, в чому я не сумніваюся, що ЙКМ, баччи таких гідних лицарських людей, інакше їх вшанує, аніж як було досі, що я теж із вашого листа зрозумів. Я теж усі свої думки на те спрямував, щоб цим людям лицарським товариством допоміг із цими, що зі мною ідуть. І нічого іншого мене не стримало, тільки те, що я сам про стрільбу² старався, для якої сам мусив їздити до Вроцлава³, однак уже без заганяю іду [до козаків]. Тільки прошу: нагадуйте їм від мене, щоб вони мене тільки чекали, а що бачити можу, їм таку дорогу показати, що буде зі славою і з пожитком нашим.

Відписав би я був сам, але оскільки не маю листа від них, не знаю, що б писати. Прошу тільки про те, щоб ви їм усім від мого імені подякували за ту охоту, котру мають щодо мене. Буду старатися про те, П. Бога просячи, щоб вони мною задоволені були, і старатимусь спільно з ними, щоб ми були славні для всього християнства, а для поган нещадні. Тому прошу, щоб ви їх від мене просили, аби вони мене чекали. А я з добримі юнаками до них прибуду, із доброю стрільбою, із таким бажанням й таким серцем, як до своїх рідних братів. Не керує мною нічого, ані хтивість чи лакомство, йдеться мені тільки про славу і про страшну безжалість поган, й оскільки бачу, що ніхто не хоче ставати на перешкоді тому нікчемному народові. Те П. Бог завдяки нам щось добре зробить, чого наперед убого платіну собі забезпечимо, а потім і КИМ і всій РП шляхетну нагороду. А якщо й не нагороду, то завжди вдячність.

Більше від радості писати не можу [...], як того прагнучи, щоб я, усно і незабаром, сам із вами привітавшись, усно⁴ все обговорив. А те все вчиню, що буде добре для РП і для поваги КИМ, п. нашого. Маю досить з королівської ласки і забезпечення, і служби, але оскільки мені більше йдеться про славу, котру інакше ніде інде швидше дістати, як там спільно з вами як з людьми лицарськими. І те також розумію, що там більш достойно буду в змозі служити КИМ, про що зараз досить бережу всі ці принципи. А за ті люб'язності ваші, п. Янчо, дякую. Пізнаєте теж по мені свого часу, що я за це вам буду вміти віддячити завжди.

З цим вас П. Богу віддаю. Я теж уже завтра виїжджаю в дорогу до вас і прибуду, трохи затримавшись у Золочеві.

Даний у Шенджейовіцах⁵ у п'ятницю перед Білою Неділею року 1579.

Вашій милості усього добра зичливий Самуель Зборовський з Ритвян рукою власною.

[P. S.]

Дуже б я був тому радий, щоб ви зачекали з тими грошима і з сукном⁶, щоб ви їх не

¹ Клична форма від ослів'яненої форми Янча угорського імені Бегера Janos (або ж Ince) утворена за правилами відмінювання іменників І-ї відміни в українській мові.

² Тобто про вогнепальну зброю.

³ Вроцлав був відомий своїми цехами зброярів [12, s. 307].

⁴ Так у тексті – «усно» повторено двічі.

⁵ Нині село у Лодзькому воєводстві Польщі, центр гміни.

⁶ «Вовняна тканина полотняного переплетення, що має суцільний ворсовий, повстяноподібний застил,

давали, аж при мені. Хоч яка є воля ваша, так учиніть. Я також вас добрим подарунком обдарую, як тільки у доброму здоров'ї побачимось.

[Назва документа:] Kopia listu Zborowskiego *do niżowych Kozaków*¹ pisanego, a mnie od p. starosty czerkaskiego posłana (Копія листа Зборовського до низових козаків писаного, а мені від п. старости черкаського послана).

[Нижче приписка:] U nas ten głos, że nie na Niż, ale do Wołoch mierzy, choć i na Nizie będzie i stamtąd tamże (У нас така чутка, що не на Низ, а до Волох прямує, хоч і на Низу буде, то звідти туди ж) [1, s. 1–2].

2. Чернетка переліку видатків на реєстрове козацьке військо за 2 квартали (28 жовтня 1583 р. – 28 квітня 1584 р.). Б.м., б.д. [вірогідно, осінь 1583 р.]²

/58/ Kozakom niżowym

Przez p. Orzelskiego, rotmistrza JKM, i p. Wybranowskiego, komornika KJM, dane są pieniądze Kozakom niżowym na jedną ćwierć lata dnia 28 *lulii* 1583 */r./* (odkąd się im też służba poczęła) za przypowiedzeniem służby i podwyższeniem żołdu przez te posłańce JKM do nich.

Skończył się im pierwszy kwartał dnia 28 *octobra* roku tegoż 1583.

Тымже³

*Na dalszą służbę, która się im zacznie, oddanie pieniędzy*⁴:

Na pieszych 600 po zł. 5. Na jedną ćwierć wynidzie zł.....	3000,
a na dwie ćwierci lata uczyni zł.....	6000
P. Oryszowskiemu ostatek żołdu tego roku 1583 zł.....	300

Z osobna zostało im winno z roku 1581, których im nie zapłacił poborca kijowski według listu KJM, który oddać będzie powinien zł.....
 200. |

Sukna rocznego łańskiego [?] na Kozaków 600 po /58v/ *arszyn[y]* 4, to jest po *łok[ci]* pokskich
 5. |

Wynidzie *łok[ci]* 3000, kładąc w postaw po *łok[ci]* 45.

Potrzeba by postawów *n[umeri]* 66, co po zł. 42 czyni zł.....
 2800 |

Na odwiezienie pieniędzy i sukien komornikowi **ciur[ti] ultr[ti]**⁵ zł.....
 200 |

Suma wszystkiego na dwie ćwierci lata i za sukno czyni [*zł.*].....
 9600 |

Stephanus Rex

Переклад

Низовим козакам

Гроші козакам низовим дані п. Ожельським, ротмістром ЙКМ, і п. Вибрановським, комірником КЙМ, на одну чверть року 28 липня 1583 *[р.]* (відколи їм і почалася служба) із призначенням служби та підвищенням жолду тими до них посланцями ЙКМ.

Закінчився їм перший квартал 28 жовтня того ж 1583 року.

Їм же

На подальшу службу, котра їм почнеться, дати гроші:

На піших 600 по зл. 5. На одну чверть вийде зл.	3000,
а на дві чверті вийде зл.	6000

який приховує рисунок ткацького переплетення» [9, с. 228], надаючи тканині вигляд поярку.

¹ Слова перекреслені і по них написано: *łańcze/g/o*.

² Оскільки йдеться про закінчення попередньої чверті служби козаків (липень–жовтень) і початок наступної (із жовтня) 1583 р.

³ Нижче закреслено: Od dnia 28 *octobra* 1583 aż do dnia 28 *aprilis* 1584.

⁴ Приписка іншим почерком.

⁵ Не до кінця зрозумілі скорочення двох латинських слів.

П. Оришовському решту його жолду за цей 1583 р. зл.	300
Окремо їм залишилося заборгованих з 1581 року, котрих не заплатив київський збирач податків, згідно з листом КЙМ, повинен буде віддати зл.	200
Сукна на рік ланського [!] ¹ на 600 козаків по 4 аршини, тобто по 5 польських ліктів ² . Вийде 3000 ліктів, котрі по 42 зл., що виходить зл.	2800
Щоб відвезти гроші та сукно комірникові близько [?].	200
Сума всього на дві чверті року і за сукно виходить [зл.].....	9600 ³
Король Стефан	

[Назва документа:] *Nizovion[ibus] ratio vilia [...]*⁴ [anno] 1584 [...]⁵ (Обрахунок витрат на низовців [...] 1584 [року] [...]) [2, к. 58–58v].

3. Чернетка переліку видатків на реєстрове козацьке військо за 3 чверті (28 липня 1583 р. – 28 квітня 1584 р.). Місто Вільно, 23 березня 1584 р.

/57/⁶ Kozakom nizowym
Dane są pieniądze przez Wybranowskiego, komornika KJM, przy bytności p.
Or[ys/zowskie/g]o dnia 28 lipca (iulii) za ćwierć lata:

– na pieszych 600 po zł. 5, czyni zл.	3000
– p. Oriszowskiego <i>ad rom.</i> jurgieltu jego danych zл.	100
– na furmana i strawę, podwodzie zл.	200
Wyszedł i skończył się ten kwartał <i>ad die 28 octobr[is] 1583 [roku]</i> .	
Tymże od dnia 28 <i>octobr[is] 1583 [roku]</i> aż do dnia 28 <i>aprilis 1584 [roku]</i> :	
na pieszych 600 po zł. 5, na jedną ćwierć wynidzie zл.	3000,
a na dwie ćwierci lata zл.	6000
P. Oriszowskiemu ostatek jurgieltu jego roku 1583 zл.	300
Z osobna zostało im winno z roku 1581, których im nie zapłacił poborca kijowski według listu KJM, który oddać będzie powinien zл.	
Sukna rocznego lańskiego [?] na Kozaków <i>n[umeri]</i> 600 po <i>ars[zyny]</i> 4, to jest po <i>łok[ci]</i> polskich 5.	
Wynidzie <i>łok[ci]</i> 3000, kładąc w postaw /57v/ po <i>łok[ci]</i> 45.	
Potrzeba by postawów <i>n[umeri]</i> 66 ³ , <i>uln[arum]</i> 30 [!] po zł. 42, czyni zл.	2800
Na odwiezienie pieniędzy i sukien komornikowi * <i>citr[is]</i> <i>ultr[is]</i> ^{4,9} zл.	300
Suma wszystkiego za 2 ćwierci lata i za sukno czyni zл.	9600
<i>Dat[um]</i> z Wilna <i>die 23 martii 1584 [roku]</i>	

¹ Можливо, мається на увазі – сілезького (śląskiego).

² Аршин – міра довжини та площі, що становила бл. 71 см²), польський (або краківський) лікоть – міра довжини та площі, що становила бл. 60 см²) [9, 223].

³ Насправді, сума виходить 9500 зл. Якщо порівнювати із додатком 3, можна помітити, що замість запланованої квоти 200 зл. комірник за послуги перевезення отримав 300.

⁴ Нерозбірливе слово.

⁵ Нерозбірливе слово.

⁶ У верхньому правому куті приписка: R[oku] 1584 wyd[atki] wojsk[owej].

⁷ Нижче по центру закреслений напис: *Summa przyszłoby th.*

⁸ Для порівняння: за фрагментарно збереженими записами, що стосуються 1579 р., в Черкасах реєстроям, в т.ч. пушкарям, було видано 57 поставів сукна (по 37 зл. 5 гр.) [14, 80].

⁹ Не до кінця зрозумілі скорочення двох латинських слів.

Переклад

Низовим козакам

Гроші дані Вибрановським, комірником КІМ, у присутності п. Оришовського
дня 28 липня за чверть року:

– на 600 піших по 5 зл., виходить зл.3000
– п. Оришовському до [...] платні його дано зл.100
– на візника і провізію, підводу зл.200

Вийшов і закінчився цей квартал до дня 28 жовтня 1583 [року].

Тим же від дня 28 жовтня 1583 [року] аж до дня 28 квітня 1584 [року]:

на 600 піших до 5 зл., на одну чверть вийде зл.3000,
а на дві чверті року зл.6000
П. Оришовському решту його платні 1583 р.300

Окремо залишилися їм заборговано з 1581 р., котрих не заплатив київський збирач
податків, згідно з листом КІМ, котрий буде повинен віддати зл.200

Сукна на рік ланського [?] на козаків кількістю 600 по 4 аршини, тобто по
5 польських ліктів.

Вийде 3000 ліктів, кладучи в постав по 45 ліктів.

Треба би поставив кількістю 66 по 30 [!] ліктів, по зл. 42, виходить зл.2800
Щоб відвезти гроші та сукна комірникові близько [?]300

Сума всього за 2 чверті року і за сукно виходить зл.9600
Даний з Вільна дня 23 березня 1584 [року]

[Назва документа:] *Nizovion[ibus] ratio vilia [...]¹ [anno] 1584 [...]²* (Обрахунок витрат на низовців [...] 1584 [року] [...]) [2, к. 57–57v].

Джерела та література

1. AGAD. Archiwum Radziwiłłów. Dz. II. Sygn. 3376: List Samuela Zborowskiego do Janczego [Begera], pisarza kozackiego, z propozycją wspólnej wyprawy zbrojnej przeciw Tatarom. 2 s.
2. AGAD. ASK (Archiwum Skarbu Koronnego). Dz. 82. Sygn. 8: Zbiór różnych papierów traktujących w interesach wojskowych porządkiem lat ułożonych zebranych od roku 1552 do roku 159. 111 k.
3. Проект «Україна». Козацьке повстання 1630 року: документи і матеріали / упоряд. Т. Ковалець. Харків, 2017. 352 с.
4. Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579 r. / wyd. J. Janicki. Warszawa, 1881. VII, 401, IX s.
5. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego. Kraków, 1858. 964, CLXII. 13 s.
6. Źródła dziejowe. Warszawa, 1881. T. 9: Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego. 1576–1586 / wyd. A. Pawiński. Cz. 2. 314 s.
7. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 7 : Козацькі часи до року 1625. К., 1995. 624 с.
8. Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591). Чернівці, 1999. 216 с.
9. Славутич Є. Одяг «малоросійських» козаків: склад, походження, покрій, матеріали, функціональність, забезпечення. Друга половина XVII – перша третина XVIII ст. / Є. Славутич // Спеціальні історичні дисципліни. Інститут історії України, 2010. № 16. С. 210–238.

¹ Нерозбірливе слово.

² Нерозбірливе слово.

10. Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские казаки: исследования, памятники, документы и заметки. К., 1904. 327 с.
11. Федорук Я. Запорозький писар Янча Бегер і виплата козацького жолду в епоху Стефана Баторія. 1578 – 1583 роки // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. К.–Л., 2004. Т. 2. С. 267–288.
12. Długoborski W. i in. Dzieje Wrocławia do roku 1807. Warszawa, 1958. 926 s.
13. Górski K. Historia piechoty polskiej. Kraków, 1893. 271 s.
14. Kotarski H. Wojsko polsko-litewskie podczas wojny inflanckiej 1576–1582 // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. 1971. T. 17. S. 51–124.
15. Wimmer J. Wojsko i skarb Rzeczypospolitej u schyłku XVI i w pierwszej połowie XVII wieku // Studia i Materiały do Historii Wojskowości. Warszawa : Czasopisma wojskowe, 1968. T. XIV. 91 s.

Анастасія Ляковська (Київ)
учениця 9 класу ліцею № 303
(суспільно-природничого профілю),
дійсний член МАН

Використання повстанським козацьким військом інформаційно-психологічного впливу під час Національно-визвольної війни (1648–1657 рр.)

Людство з давніх часів використовувало різні форми й методи інформаційно-психологічного впливу на суспільство. Особливо актуальними вони ставали напередодні та під час воєнних дій, коли між ворогуючими сторонами відбувалося активне інформаційне протиробство.

Ситуація, що склалася в Україні в останні роки, також поставила на порядок денний проблему організації та проведення інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних операцій. Це змушує політиків, науковців, громадян звертатися до історичного досвіду, передусім, у переломні, доленосні періоди нашого історичного минулого, зокрема, до часів Національно-визвольної боротьби українського народу за свою незалежність під проводом Б. Хмельницького.

У вітчизняній історіографії питання щодо використання козацьким військом інформаційно-психологічних методів ведення війни розглядалося, переважно, в контексті розвитку козацької розвідки та контррозвідки українськими дослідниками В. Степанковим [7], Ю. Дзеджулою [4], О. Уривалкіним [8] тощо.

У XVII ст. гетьман та очільники козацького війська, не маючи в арсеналі таких понять, як «інформаційна війна», «спеціальні інформаційні операції», активно використовували методи маніпулювання суспільною свідомістю. При цьому вони переслідували щонайменше дві мети: згуртувати навколо себе, підняти бойовий дух власного війська та українського народу; а також нейтралізувати та дезорганізувати вороже військо, а по можливості – схилити на свій бік противника, з метою реалізації поставлених завдань.

Відтак, об'єктами спрямування інформаційно-психологічних акцій козацького війська та його ватажків були: безпосередньо козаки та всі, хто приєднався до війська; українське населення; реєстрові козаки, що перебували на службі короля; вояки польського коронного війська та посполитого рушення (ополчення); польське населення, що проживало на українських землях – театрі воєнних дій; король і воєначальники польського війська та їх союзники.

З метою здобути найширшу підтримку з боку українського населення Б. Хмельницький напередодні та безпосередньо під час воєнних дій неодноразово звертався до народу з універсалами (вчені стверджують, що деякі універсали від імені гетьмана складали й інші козацькі ватажки, хоча їх і підписував Б. Хмельницький).